

KANT'I AŞMAK YERİNE DÖNÜŞTÜRMEK: PEIRCE'ÜN FELSEFİ HAMLESİ

Ramazan YILMAZ*

ÖZ

Bu çalışma, Peirce'ün Kant ile kurduğu ilişkinin ne basit bir reddiye ne de doğrudan bir devamlılık olarak anlaşılabilirliğini; daha çok dönüştürücü bir ilişki olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Temel amaç, Peirce'ün Kant'ın eleştirel felsefesinde açığa çıkan bazı temel problem alanlarını nasıl yeniden yorumladığını ve hangi bakımlardan dönüştürdüğünü göstermektir. Bu çerçevede çalışma, söz konusu dönüşümü, iki düşünürün sistemlerinin genel yönelimlerini yansıtan belirli problem alanları üzerinden incelemektedir. İlk olarak Kant'ın sentetik a priori ve kesinlik merkezli bilgi anlayışının, Peirce'te yanılabilirlik (fallibilism) ve araştırma merkezli bir bilgi modeline nasıl evrildiği ele alınmaktadır. İkinci olarak Kantçı düalizmlerin, Peirce'ün süreklilik ilkesi (synechism) doğrultusunda nasıl yeniden işlendiği incelenmektedir. Son olarak Kant'ın reflektif yargı ve özgür oyun bağlamında ele aldığı yaratıcı düşünme sorunu, Peirce'te musement ve yaratıcı çıkarım (abduction) kavramları üzerinden değerlendirilmektedir. Böylece Peirce, Kant'ı aşan değil, onu deneyim ve araştırma ekseninde dönüştürerek yeniden kuran bir düşünür olarak okunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kant, Peirce, Pragmatizm, Yanılabilirlik, Süreklilik İlkesi, Yaratıcı Çıkarım.

TRANSFORMING RATHER THAN SURPASSING KANT: PEIRCE'S PHILOSOPHICAL MOVE

ABSTRACT

This study argues that Peirce's relation to Kant should be understood neither as a simple rejection nor as a direct continuation, but rather as a transformative relationship. Its main aim is to show how Peirce reinterprets certain fundamental problem areas that emerge in Kant's critical philosophy and in what respects he transforms them. In this context, the article examines this transformation through specific problem areas that reflect the general orientations of the two thinkers' systems. First, it discusses how Kant's account of the synthetic a priori and certainty evolves in Peirce into a model of knowledge centered on fallibilism and inquiry. Second, it analyzes how Kantian dualisms are reworked in accordance with Peirce's principle of synechism. Finally, it evaluates the problem of creative thinking, which Kant addresses in connection with reflective judgment and free play, through Peirce's concepts of musement and abduction. In this way, Peirce is read not as a thinker who simply overcomes Kant, but as one who reconstructs him by transforming him along the axes of experience and inquiry.

Keywords: Kant, Peirce, Pragmatism, Fallibilism, Synechism, Abduction.

* Dr. Öğretim Üyesi, Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimler Bölümü

E-Posta: ramazanyilmaz@karabuk.edu.tr ORCID: 0000-0002-7367-7333, Karabük/Türkiye.

Bu çalışmanın yazım, dil bilgisi, üslup, metin organizasyonu ve öz/abstract bölümlerinin gözden geçirilmesi süreçlerinde yapay zekâ tabanlı bir dil modeli sınırlı ve destekleyici amaçlarla kullanılmıştır. Yapay zekâ tarafından sunulan öneriler yazar tarafından değerlendirilmiş, doğrulanmış ve gerekli görülenler yeniden yazılmıştır. Makalenin bilimsel içeriği, kaynaklarının doğruluğu, yorumları ve nihai sorumluluğu tamamen yazara aittir.

Makalenin geliş tarihi: 05.12.2025
Makalenin kabul tarihi: 10.04.2026

Submission Date: 05 December 2025
Approval Date: 10 April 2026

Giriş

Kant'ın eleştirel felsefesi, bilgi ile deneyim arasına koyduğu sistematik ve sınır belirleyici ayrımlar nedeniyle hem yeni imkânlar hem de önemli tartışmalar ortaya çıkarmıştır; pragmatizmin yükselişi bu tartışmanın içinde anlaşılmalıdır. Pragmatizm, felsefi spekülasyonu deneyime ve eyleme bağlama iddiasıyla Kantçı sınırlandırmalara yöneltilen eleştirilerin merkezinde yer almıştır. James ve Dewey'in geleneksel felsefenin teorik idealine karşı geliştirdikleri eleştiriler¹ ve Kant'ın sınırlandırmalarına eleştirel bir tutum içinde olmaları, pragmatizmin zaman zaman "anti-Kantçı" bir yönelim olarak görülmesine yol açmıştır.²

Bununla birlikte Kant ile pragmatizm arasındaki ilişki, Peirce söz konusu olduğunda daha karmaşık bir görünüm arz eder. Peirce, pragmatizmin kurucu figürü olarak yalnızca deneyimci bir çizgi geliştirmemiş, Kant'ın fikirlerinden sistematik biçimde beslenen fakat onları farklı bir yönelimle yeniden kuran özgün bir figür olmuştur. James Feibleman'ın belirttiği gibi Peirce için Kant bir esin kaynağıdır; ancak Peirce'ün ulaştığı sonuçlar çoğu zaman Kant'ınkilerle çarpıcı biçimde ayrışır.³

24

Bu makalenin temel iddiası, Peirce'ün Kant ile ilişkisinin ne basit bir karşıtlık ne de doğrudan bir devamlılık olarak anlaşılabilirliği. Daha isabetli bir ifadeyle bu ilişki, problem düzeyinde bir süreklilik ile çözüm düzeyinde bir dönüşümün birlikte işlediği bir ilişki olarak anlaşılmalıdır. Peirce, Kant'ın eleştirel felsefesinde ortaya konulan temel problem alanlarından—özellikle bilginin imkânı, aklın işleyişi ve yaratıcılığın statüsü gibi meselelerden—hareket eder; ancak bu problemleri, yanılabilirlik (*fallibilism*) ve süreklilik (*synechism*) ilkeleri çerçevesinde, pragmatist bir araştırma modeli içinde yeniden yorumlayarak farklı sonuçlara ulaşır.⁴ Bu bakımdan Peirce'teki

¹ Kathleen M. Wheeler, *Romantizm, Pragmatizm ve Dekonstrüksiyon*, çeviren Hüsamettin Arslan, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2011, 108-9.

² Giovanni Maddalena, "The Three Waves of Italian Reception of Peirce", *European Journal of Pragmatism and American Philosophy* VI (2014): 10.

³ James Feibleman, "Peirce's Use of Kant", *Journal of Philosophy* 42, no 14 (1945): 365, Erişim Tarihi, Haziran 25, 2025. doi.org/10.2307/2019193.

⁴ Peirce'ün "fallibilism" kavramı, Türkçe literatürdeki kullanımlara uygun olarak "yanılabilirlik" şeklinde karşılanmaktadır ve bilginin ilkesel olarak kesinlikten yoksun ve revizyona açık olduğunu ifade eder. "Synechism" ise yine literatürdeki yaygın kullanım doğrultusunda "süreklilik ilkesi" olarak çevrilmektedir. Ancak bu süreklilik, yalnızca zamansal bir devamlılık anlamına gelmez; daha temelde gerçekliğin kesintisiz, ilişkisel ve kopukluklardan arındırılmış bir yapı arz ettiği yönündeki metafizik iddiayı ifade eder. Bu bağlamda süreklilik, katı düalizmlere karşı, gerçekliğin parçalı değil ilişkiler içinde bütünlüklü olarak anlaşılması gerektiğini ima eder.

farklılaşma, Kantçı çerçeveyi reddetmekten ziyade, bu çerçevenin sunduğu kavramsal araçların yeni bir epistemolojik bağlamda yeniden yapılandırılmasıyla ilgilidir.

William James'in Kant'ın "etrafından dolaşmayı" öneren tavrının⁵ aksine Peirce, Kant'la doğrudan yüzleşir; onun kavramlarını pragmatist bir araştırma modeli içinde yeniden düzenleyerek farklı bir epistemolojik yön geliştirir. Bu süreçte Peirce'ün yanılabilirlik ve süreklilik ilkeleri belirleyici rol oynar. Peirce'ün Kantçı problematiğe getirdiği dönüşüm, yalnızca kavramsal düzeyde değil, bu kavramların deneyim, araştırma ve eylem içinde kazandığı yeni işlevlerde de izlenebilir.

Bu çalışma, pragmatizmin genel olarak anti-Kantçı bir yönelim olarak okunmasına karşı, Peirce'ün Kant ile kurduğu ilişkinin tekil bir etki ya da devamlılık şemasına indirgenemeyeceğini savunmakta; bu ilişkiyi kavramsal dönüşüm ve metodolojik paralellik düzeylerinde ele alan bir okuma önermektedir. Bu çerçevede araştırmanın merkezi sorusu şu şekilde formüle edilebilir: Peirce, Kant'ın eleştirel felsefesinde ortaya çıkan temel problemleri nasıl yeniden yorumlamakta ve bu problemleri hangi anlamda dönüştürmektedir?

25

Metodolojik olarak belirtilmelidir ki, çalışmada söz konusu ilişki doğrudan bir tarihsel etki ya da bire bir kavramsal özdeşlik iddiası üzerinden değil; Kant'ta açığa çıkan problem alanlarının Peirce tarafından hangi yönlerden yeniden işlendiğini göstermeye yönelik bir okuma üzerinden ele alınmaktadır. Bu nedenle burada izlenen hat, tarihsel devamlılıktan çok problem düzeyinde süreklilik, çözüm düzeyinde dönüşüm ve kavramların sistem içindeki işlevlerinde meydana gelen farklılaşma üzerinde durmaktadır.

Bu çerçevede, çalışma Peirce'ün yanılabilirlik, süreklilik ve yaratıcı çıkarım (*abduction*)⁶ gibi kavramlarını hiyerarşik bir sistemin parçaları olarak

⁵ William James, "The Pragmatic Method", *The Journal of Philosophy, Psychology and Scientific Methods* 1, no 25 (1904): 687, Erişim Tarihi, Temmuz 12, 2025, <https://doi.org/10.2307/2012198>.

⁶ "Abduction", bir mantık terimi olarak, dilimizde farklı şekillerde aktarılmıştır. Bunlardan biri "geriçıkırım" terimidir (bkz. Nazlı İnönü, "Yeni Bir Çıkarım Türü: Geriçıkırım", Doktora Tez, İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2006). Celal Türer ise bu kavramı "çıkımsal akıl yürütme" olarak dilimizde ifade etmiştir (Celal Türer, "Charles S. Peirce'ün Epistemolojisi", *Bilimname* 2 (2003): 51). Bununla birlikte bu karşılıklar, abduction'ı daha çok mantıksal bir çıkarım türü olarak ele alan bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Oysa Peirce'te abduction, yalnızca mevcut öncüllerden sonuç çıkarma değil, alternatif açıklayıcı hipotezler üretme yönüyle zihnin yaratıcı işlevini ifade eder.

değil, farklı bağlamlarda görünür hâle gelen ve birbirini tamamlayan bir düşünme biçiminin unsurları olarak ele almaktadır. Söz konusu kavramlar, Kant'ın eleştirel felsefesinde teorik akıl, pratik akıl ve yargı yetisi bağlamında ortaya çıkan bazı temel problem alanlarının Peirce'te yeni bir araştırma modeli içinde nasıl yeniden yorumlandığını göstermesi bakımından birlikte düşünülebilir.

Peirce'ün aklın esnekliğini ve yaratıcılığını vurgulayan yaratıcı çıkarım ve *musement*⁷ kavramları ile Kant'ın Yargı Yetisinin Eleştirisi'ndeki (*Üçüncü Kritik*) reflektif yargı ve özgür oyun anlayışı arasındaki ilişki, bu dönüşümün en görünür tezahürlerinden biri olarak anlaşılabilir bir kavramsal yakınlığa işaret eder. Bu nedenle burada söz konusu olan ilişki, çözüm düzeyinde bir özdeşlikten ziyade, problem düzeyinde bir paralellik ve metodolojik bir yakınlık olarak değerlendirilmelidir.

Çalışmada “dönüşüm” ile kastedilen, Kant'ın ortaya koyduğu problem alanının reddedilmesi değil, bu problemlerin Peirce tarafından yeni bir pragmatist araştırma modeli içinde yeniden ele alınması ve dönüştürülmesidir. Bu kapsamda çalışmada, Peirce'ün Kantçı çerçeveden ayrıldığı başlıca noktalar ele alınmakta; bu ayrışmanın hangi problem alanlarında dönüştürücü bir yeniden kuruluş anlamına geldiği gösterilmektedir.

Bu yönüyle, tümdengelim ve tümevarımdan farklı olarak yeni bir açıklama imkânı ortaya koyan özgün ve keşif yönelimli bir çıkarım biçimi olarak değerlendirilir. Bununla birlikte “geri çıkarım” ve “çıkarımsal akıl yürütme” gibi karşılıklar, tümdengelim ve tümevarımda olduğu gibi belirli bir akıl yürütme şemasını çağrıştırmakta; bu nedenle abduction'ın yeni bir açıklayıcı hipotez üretmeye yönelen yaratıcı ve keşifsel doğasını tam olarak yansıtmakta yetersiz kalmaktadır. Bu sebeple bu çalışmada kavram, bu yönünü vurgulamak üzere “yaratıcı çıkarım” olarak kullanılmaktadır.

⁷ “*Musement*”, Peirce'te belirli bir amaca yönelmemiş, serbest ve oyunlu bir düşünme hâlini ifade eder. Peirce bu durumu, “saf oyun” olarak nitelendirir ve herhangi bir dış amaca bağlı olmaksızın zihnin özgürce dolaşmasına dayanan bir etkinlik olarak tasvir eder (bkz. Charles S. Peirce, “The Neglected Argument for the Reality of God”, *The Essential Peirce: Selected Philosophical Writings* içinde, c. 2, ed. Nathan Houser, Bloomington: Indiana University Press, 1998, 436). Bu bağlamda kavram, serbest tefekküre dayalı bir düşünme oyunu olarak karşılanabilecek olmakla birlikte, Türkçede tam bir karşılık bulmak güçlük taşıdığı için bu çalışmada özgün haliyle kullanılmaktadır.

Peirce ve Kant: Entelektüel ve Metodolojik İlişki

Peirce, pragmatizm düşüncesini geliştirirken Kant'tan açık biçimde ilham aldığını belirtir.⁸ Pragmatizme yönelmeden önceki tavrını “Kantçı” diye nitelendiren Peirce, felsefenin “harman yerine” Kant'ın kapısından geçerek ulaştığını söyler.⁹ Buna rağmen Kant'ı “kafası karışmış bir pragmatist” olarak nitelendirerek¹⁰ başlangıçtaki Kantçı konumunu aştığını vurgular.

Peirce'ün pragmatizmi zaman zaman pozitivist yakın bir yöntem olarak sunması, onun felsefi yöneliminin niteliğini kavramak açısından önemlidir.¹¹ Ancak Peirce hiçbir zaman tam anlamıyla pozitivist değildir; özellikle metafizik konusundaki görüşleri onu hem Kant'tan hem de pozitivist gelenekten ayırır. Peirce'ün Kant'ı okuma biçimi, saf empirist ya da pozitivist bir yaklaşım değil; deneyimin rolünü genişleten, ancak metafiziği bütünüyle dışlamayan bir yorumdur.¹²

Bu doğrultuda Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi*'nde (*Birinci Kritik*) aklın yolculuğunu deneyimin “kıyı şeridi” ile sınırlayan temkinli tavrı dikkat çekicidir.¹³ Kant, spekülatif okyanusta kaybolmamak için geminin kıyıda fazla uzaklaşmamasını öğütler. Peirce'ün düşüncesinde ise kıyıların her yerde aynı

⁸ John Dewey, “The Pragmatism of Peirce”, *The Journal of Philosophy, Psychology and Scientific Methods* 13, no 26 (1916): 709, Erişim Tarihi: Mart 12, 2025 <https://doi.org/10.2307/2012320>. Peirce'ün Kant'a ilgisi yalnızca içerik düzeyinde değil, kavram seçimi düzeyinde de kendini gösterir; nitekim “pragmatizm” terimini Kant'ın “pragmatisch–praktisch” ayrımına dayanarak savunmuştur (bkz. Charles S. Peirce, *The Essential Peirce: Selected Philosophical Writings*, c. 1-2, ed. Nathan Houser Bloomington: Indiana University Press, 1992—1998), 2:332-33). Bundan sonraki atıflarda *Essential Peirce* dizisine “EP” kısaltmasıyla yer verilecektir.)

⁹ Peirce, EP 2:400.

¹⁰ Charles S. Peirce, *Philosophical Writings of Peirce*, editör Justus Buchler, New York: Dover Publications, 1955, 299.

¹¹ Peirce, EP 2:338-39. Peirce, pragmatizmin metafiziğin anlamsız iddialarını ayıklayarak bilimin araştırma yöntemiyle uyumlu bir sorun alanı açtığını belirtir. Bu yönüyle pragmatizmi bazen pozitivist yakın görse de, realizmi koruması ve metafiziği tümüyle reddetmemesi onu klasik pozitivistlerden ayırır (bkz. Nathan Houser, “Introduction”, *The Essential Peirce: Selected Philosophical Writings* içinde, ed. Nathan Houser, c. 1 Bloomington: Indiana University Press, 1992, xxxiv). Bununla birlikte bazı yorumcular, Peirce'ün pragmatik maksimini kimi metinlerinde daha katı bir anlam kriteri biçiminde kullandığını ve bu yönüyle kısmen mantıksal pozitivist yaklaşımını ileri sürmüştür (bkz. Cheryl Misak, “Charles Sanders Peirce”, *The Cambridge Companion to Peirce* içinde, editör Cheryl Misak, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, 4).

¹² Peirce zaman zaman pozitivist ya da Kantçı bir çizgide yorumlanmıştır. Rorty, onu ‘düşünürlerin en Kantçısı’ olarak görerek bu okumanın çarpıcı bir örneğini sunar (bkz. Richard Rorty, *Consequences of Pragmatism*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1982, 161).

¹³ Immanuel Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 3. Baskı, çeviren Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınevi, 2010, 408.

özelliğinde olmadığı ve aklın farklı manevralara ihtiyaç duyabileceği düşüncesi öne çıkar; bu durumda söz konusu temkinli yaklaşımın sınırlayıcı yönü görünür hâle gelir. Peirce'ün pragmatizmi tam da bu noktada devreye girer: Deneyimin tekdüze bir alan olmadığını, aklın ise bu farklılıklara uyum sağlayabilecek esneklikte işlediğini göstererek Kant'ın çerçevesini yeniden yorumlama imkânı sunar. Bu nedenle burada önerilen dönüşüm, Kant'ın felsefesini terk eden değil; onun eleştirel mirasını daha esnek bir düşünce manevrasına uygun hâle getiren bir okuma biçimi olarak görülmelidir.

Bu çerçeveden sonra Peirce'ün Kant'tan ayrıldığı ve onu dönüştürdüğü ilk alan olan bilgi sorununa geçebiliriz.

Bilgide Kesinlik

Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*'nde sentetik *a priori* yargıların nasıl mümkün olduğunu temel bir problem olarak formüle eder. Peirce ise daha kökten bir soru sorar: Sentetik *a priori* yargılar gerçekten Kant'ın öngördüğü anlamda mümkün müdür?¹⁴ Bu soru, Peirce'ün bilginin *a priori* niteliğini yeniden yorumlamasının başlangıç noktasını oluşturur. Peirce'e göre *a priori*, bilginin zorunlu ve değişmez karakterini belirleyen bir statü değil; deneyimle sınıanan, değişebilir bir zihinsel eğilimdir. Bu çerçevede Peirce'ün okumasında Kant, bilginin sınırlarını belirlerken akılla deneyim arasında çok keskin bir biçimde ayıran bir düşünür olarak tasvir edilir.¹⁵ Peirce ise bilgiyi, deneyimle etkileşim içinde sürekli yeniden şekillenen esnek bir kavramsal yapı olarak anlar.

Bununla birlikte Kant'ın pratik akla verdiği öncelik, onun düşüncesinin bütünüyle katı bir teorik çerçeveye indirgenemeyeceğini gösterir. Nitekim Kant, saf teorik akıl ile saf pratik akıl arasındaki ilişkide nihai ilginin pratik olduğunu ifade eder. Ancak bu öncelik, bilginin yapısının deneyim yoluyla genişletilmesi anlamına gelmez; daha ziyade aklın farklı kullanım alanları arasında kurulan hiyerarşik bir düzenlemeye işaret eder.¹⁶ Peirce'te ise bu konu yalnızca bir

¹⁴ Charles S. Peirce, *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, c. 1-8, editör Charles Hartshorne ve Paul Weiss, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1931—1958, 5.348. Sekiz ciltten oluşan bu külliyata yapılacak atıflarda bundan sonra "CP" kısaltması kullanılacaktır. Atıflardaki rakamlardan ilki cilt numarasını, noktadan sonraki rakam ise paragraf numarasını ifade etmektedir.

¹⁵ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 74.

¹⁶ Immanuel Kant, *Critique of Practical Reason*, Revised edition, editör Andrews Reath, çeviren Mary Gregor, Cambridge: Cambridge University Press, 2015, 97.

öncelik meselesi olarak değil, bilginin deneyim içinde yeniden şekillendiği dinamik bir süreç olarak ele alınır.

Bu doğrultuda Peirce deneyim kavramını geniş bir çerçevede ele aldığı görülür. Deneyim, yalnızca duyuşsal verilere indirgenmiş bir şey değil, yaşamın akışı içinde insana empoze edilen tüm bilişsel süreçleri kapsayan¹⁷ dinamik bir bütünlüktür. Peirce bazen *a priori* yerine *innate* eğilimlerden söz eder;¹⁸ fakat bunları, deneyimle değişebilen¹⁹ bilişsel yatkınlıklar²⁰ olarak görür. Bu durum, Peirce’te deneyim ile *a priori* arasındaki ilişkinin yeniden tanımlandığını göstermektedir

Bu yeniden tanımlama, Kant’ın görünüş–kendinde şey ayrımında ve bilgiye yüklediği *a priori* yani zorunluluk statüsünde bir gerilim bulunduğuna işaret eder. Peirce’e göre, deneyimin tikel verileri ile aklın düzenleyici yapıları arasındaki bağ koparıldığında sentetik yargıların nasıl mümkün olduğu sorunu çözülemez. Dolayısıyla Kant’ın deneyime atfettiği sınırlı işlev, bilginin tikelden tümele uzanışını açıklamakta yetersiz kalır. Peirce, Kant felsefesinin bütün insan deneyimine dayanan bir çeşit tümevarım olduğunu polemik türde ifade ederek²¹ bu gerilimi açığa çıkarır.

Bu noktada Peirce’ün *a priori* kavramına yönelttiği eleştirinin ontolojik bir arka plana sahip olduğu da söylenebilir. Kant’ta bilginin imkân koşulları, deneyimin ötesinde temellendirilen ve evrensellik iddiası taşıyan yapılar olarak düşünülürken, Peirce’te ise gerçeklik, sürekli oluş ve gelişim içinde kavranır. Bu çerçevede insan zihni de bu süreçten bağımsız değildir. Zihin evrenle birlikte değişen ve dönüşen bir yapı olarak anlaşılır. Böyle bir çerçevede *a priori*, zorunlu ve değişmez bir bilgi statüsü olmaktan çıkar. Peirce onu deneyimle birlikte şekillenen ve yeniden düzenlenen bilişsel eğilimler olarak yorumlar.

Bu temel gerilim pratik ile teorik olan arasındaki ilişkinin nasıl kurulacağı sorusuna da yansır. Kant’ta bu ilişki, aklın farklı kullanım alanları arasında kurulan hiyerarşik bir düzen içinde ele alınırken, Peirce, Kant’tan farklı olarak bu ayrımı deneyim zemininde aşmaya yönelir. Böylece bilgi, zorunluluk ve değişmezlikten ziyade yanılabilirlik, düzeltilebilirlik ve sürekli

¹⁷ Peirce, CP 2.138.

¹⁸ Peirce, CP 4.92.

¹⁹ Peirce, CP 6.595; 6.609.

²⁰ Aaron Bruce Wilson, “Peirce and the A Priori”, *Transactions of the Charles S. Peirce Society* 51, no 2 (2015): 202, Erişim Tarihi: Ağustos 26, 2025, doi.org/10.2979/trancharpeirsoc.51.2.201.

²¹ Peirce, CP 5.223.

gelişim kapasitesiyle karakterize edilir. Peirce'ün yanılabilirlik ilkesi, bilginin hem deneyimle hem de akıl yürütme süreçleriyle kurulan bu dinamik ilişkiyi temel alır.

Bu bakış açısı, Peirce'ün yalnızca bilgi anlayışında değil, gerçekliğin yapısına ilişkin kavrayışında da belirleyici bir rol oynar. Bu nedenle söz konusu dönüşümün felsefi çerçevesi, Peirce'ün süreklilik ilkesi üzerinden daha açık biçimde görülebilir.

Kant'ın Dualizmi ve Peirce'ün Süreklilik İlkesi: Teori ve Pratik Arasında Süreklilik

Kant'ın felsefesi, teorik–pratik akıl, fenomen–numen, duyuşal–kavramsal gibi ayrımlar etrafında yapılandırılmış bir bütünlük sunar. Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*'nde saf pratik aklın kimi durumlarda teorik olana öncelik verdiğini kabul etse de bu öncelik, bilginin yapısal dönüşümünü içermez; iki alanın sınırları korunur.²² Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*'nde pratik ile pragmatik olanı ayırır: pragmatik olan, duyuşal amaçlara ulaşmak için kullanılan, *a priori* yasalar üretmeyen bir alandır.²³ *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*'nde de pratik, teknik ve pragmatik ilkeleri ayırır.²⁴ Bu çerçevede Kant'ta belirleyicilik en saf biçimiyle ahlaki alanda ortaya çıkar; duyuşal ve faydacı olan aklın saf yasallığına erişemez.²⁵

Bununla birlikte Kant'ın söz konusu ayrımları mutlak ve geçirimsiz sınırlar olarak düşünülmemelidir. Nitekim şematizm, reflektif yargı ve düzenleyici idealar gibi kavramsal araçlar, farklı alanlar arasında dolaylı geçiş ve ilişkilendirme imkânları sunar. Bu durum, Kant'ın eleştirel felsefesinin yalnızca ayrımlar kurmadığını, aynı zamanda bu ayrımların nasıl düşünülebileceğine dair esneklik alanlarını içerdiğini göstermektedir.

Peirce ise bu ayrımların çoğunu gerekli bulmaz ve Kant'ın ikili yapılarından uzaklaşarak deneyim, düşünce ve eylemi sürekliliğe yerleştiren

²² Kant, *Critique of Practical Reason*, 98.

²³ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 723-24.

²⁴ Immanuel Kant, *Groundwork of the Metaphysics of Morals*, çeviren Jens Timmermann ve Mary Gregor, Cambridge: Cambridge University Press, 2011, 59-61.

²⁵ Agnieszka Hensoldt, "Kant and Pragmatists: On the Supremacy of Practice over Theory", *Pragmatist Kant—Pragmatism, Kant, and Kantianism in the Twenty-first Century* içinde, editör Krzysztof Skowroński ve Sami Pihlström, Helsinki: Nordic Pragmatism Network, 2019, 100, Erişim Tarihi: Kasım 17, 2023. <https://nordprag.org/nordic-studies-in-pragmatism/pragmatist-kant/>.

farklı bir yaklaşım geliştirir. Bu farklı yaklaşım yalnızca tek tek kavramların yeni işlevler kazanmasıyla sınırlı değildir. Peirce'ün daha erken dönem metinlerinde de görüldüğü üzere, düşünce ile deneyim arasındaki ilişkinin hangi kategorisel ve temsili zemin üzerinde kurulacağına dair daha temel bir ayrışma içerir. Bu kapsamda onun birincilik, ikincilik ve üçüncülük ayrımı, Kantçı ayrımların ötesine geçen bir yeniden tasnif çabası olarak da okunabilir. Bu yaklaşımın kavramsal omurgası, metafizik ve mantıksal sisteminin merkezinde yer alan süreklilik ilkesidir. Süreklilik ilkesi, gerçeklikte ve zihinde süreklilik bulunduğunu, keskin ayrımların ise bu sürekliliğin belirli noktalarında yapılan soyutlamalar olarak anlaşılması gerektiğini savunur.

Peirce'ün kategoriler teorisinde ikincilik (*secondness*), tepki, direnç ve olgusal karşılaşma alanını ifade eder; deneyimi doğrudan kategorik bir unsur hâline getirir. Bu unsur, felsefe ile bilim arasındaki ilişkiyi yeniden düşünmeye imkân verirken,²⁶ deneyim ile zihin arasına yerleştirilen keskin ayrımın da zayıflamasına katkıda bulunur. Ancak bu karşılaşmayı anlamlandıran boyut, Peirce'ün üçüncülük (*thirdness*) adını verdiği düzenleyici ve ilişkilendirici ilkedir.²⁷ Üçüncülük olmadan ne kavramsallaştırma mümkündür ne de teori ile pratik arasında bağ kurulabilir. Böylece Peirce'te teori ve pratik, aklın farklı işlevleri değil, sürekliliğin farklı yoğunlukları olarak anlaşılabilir.

Süreklilik ilkesi, Kant'ın düalizmlerine doğrudan bir yanıttır. Peirce'e göre keskin ayrımlar gerçekliğin yapısına değil, düşüncenin kategorik hatalarına işaret eder. Bu nedenle düalizmler, gerçekliği kesintisiz bir yapı olarak kavrayan süreklilik ilkesinin karşısında konumlanır.²⁸ Peirce'ün "Süreklilik deneyimin her alanını yönetir; deneyimle ilişkisi olmayan bir önerme anlamdan yoksundur."²⁹ sözü bu yaklaşımı özetler.³⁰ Bu çerçevede süreklilik, teori ile pratik arasındaki ayrımın ortadan kalkması değil; bu ayrımın kesintisiz bir ilişki içinde ve sürekliliğin kendi içkin sınırları olarak yeniden düşünülmesidir.

Bu noktada Peirce'ün süreklilik ilkesi, tekil kavramların ötesine geçen ve Kant'ın eleştirel sistemindeki bazı temel gerilimleri daha kapsamlı bir biçimde

²⁶ Celal Türer ve Hatice Kırmacı, "Gerçekliğin İkamet Alanı Olarak Deneyim: Charles Sanders Peirce Felsefesi", *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 28 (2019): 279.

²⁷ Peirce, CP 1.359.

²⁸ Peirce, EP 2:2.

²⁹ Peirce, EP 2:1.

³⁰ Susan Haack, "The Legitimacy of Metaphysics: Kant's Legacy to Peirce, and Peirce's to Philosophy Today", *Philosophical Topics* 36, no 1 (2008): 103. Erişim Tarihi: Eylül 4, 2025. <https://www.jstor.org/stable/43154519>

yeniden düşünmeye imkân veren bir zemin sunar. Bu doğrultuda Peirce'ün yaklaşımı, Kant'ın kendi sisteminde açığa çıkan gerilim ve geçiş imkânlarından hareket eden, ancak bunları kendi süreklilik ilkesi çerçevesinde deneyim ve araştırma merkezli bir düşünme yönünde yeniden yorumlayan dönüştürücü bir okuma olarak anlaşılabilir.

Bu durum, Peirce'ün Kant'ın üç Kritik'inde farklı bağlamlarda ele aldığı teorik, pratik ve estetik problem alanlarını tekil bir araştırma mantığı içinde yeniden ilişkilendirdiğini göstermektedir. Ancak burada ortaya çıkan bütünlük, doğrudan bir tarihsel etki ya da basit bir devamlılık olarak değil, Kantçı çerçevenin Peirce tarafından süreklilik ilkesi doğrultusunda dönüştürülmesi olarak anlaşılmalıdır. Bu bakımdan makalede ele alınan teori-pratik ilişkisi, kendinde şey problemi ve metafiziğin imkânı gibi tartışmalar, Peirce'ün süreklilik ilkesinin farklı düzlemlerdeki yansımaları olarak birlikte değerlendirilebilir.

Süreklilik ilkesi merkezli yaklaşım, öncelikle teori-pratik ayrımını ve fenomen-numen ayrımını katı ve nihai karşıtlıklar olarak kabul etmez. Peirce'e göre teori, pratiğe dışsal bir soyutlama olmayıp, pratik de teorinin yalnızca uygulaması değildir.³¹ Her ikisi de üçüncülüğün sürekliliği içinde işleyen bilişsel süreçlerdir. Bu nedenle aralarında Kant'taki gibi bir "üstünlük ilişkisi" değil, tek bir süreç içinde karşılıklı etkileşim vardır.

Süreklilik ilkesi yalnızca ayrımları aşmak için değil, açıklanabilir olanla açıklanamayan arasındaki sınırın kendisini de problemleştirir.³² Peirce'e göre açıklanamayanı varsaymak bilimsel düşünceyi durdurur; her ayrım açıklayıcı bir süreklilik içinde yeniden yorumlanmalıdır. Bu yaklaşım, Peirce'ün Kant eleştirisini de berraklaştırır. Kant'ın düşünce-deneyim, kavram-sezgi, teori-pratik ayrımlarını kastederek "O, gözlem ile düşünce arasına çok sert bir çizgi çekiyor" demesi³³ bu tutumu yansıtır.

³¹ Bununla beraber Peirce'ün bazı yazılarında teori ve pratik dikotomisine eğilimli olduğunu ama bu dikotomiye rağmen teorik-pratik unsurların rasyonel bir zeminde bir araya geldiğini, süreklilik ilkesiyle bu dikotominin esasında bir denge oluşturduğunu ifade edenlerde vardır. Zira Peirce'ün bu yaklaşımı her zaman rasyonel olmayan ve hatta çok güçlü olan günlük yaşamın tahakkümünden ve bilişimizdeki yine çoğu zaman rasyonel olmayan öznel güdülerden bir tür korku ve aynı zamanda da bu tahakkümden kaçış olarak yorumlanabilir (bkz. Hensoldt, "Kant and Pragmatists: On the Supremacy of Practice over Theory", 104).

³² Peirce, EP 1:333.

³³ Peirce, CP 1.15.

Üçüncülük, Peirce'ün Kant'taki ayrımları çözerek tek bir bilişsel bütünlüğe dönüştürme çabasının teorik aracıdır.³⁴ Bu nedenle Peirce'ün süreklilik ilkesi, Kant'ın düalist çerçevesinin dönüştürülmüş bir yorumu olarak görülebilir. Peirce, bu ayrımları süreklilik ilkesi çerçevesinde yeniden yorumlar ve dönüştürür. Böylece Peirce'ün pragmatizmi, teoriyi pratikten türeten ya da pratiği teoriye tabi kılan bir model değil, her ikisini deneyimin sürekliliğinde kavrayan bir çerçeve sunar. Kant'ın ikili yapısından Peirce'ün sürekliliğe yönelişi bir kopuş değil, ayrımı aşmaya yönelik bir dönüşümdür.

Peirce'ün Kantçı düalizmleri süreklilik ilkesi ışığında yeniden yorumlaması, Kant'ın eleştirel felsefesinin merkezindeki “kendinde şey” sorununu da yeniden düşünmeyi gerektirir. Bu nedenle bir sonraki adımda metafiziğin imkânı ve kendinde şey kavramının işlevi ele alınacaktır.

“Kendinde Şey Olmadan Kantçılık: Deneyimden Metafiziğe”

Peirce'ün Kant ile kurduğu ilişkinin bir diğer boyutu, Kant felsefesinin merkezindeki “kendinde şey” kavramı etrafında görünür hâle gelir. Peirce'ün Kantçı düalizmleri süreklilik ilkesi çerçevesinde yeniden yorumlaması, bilginin yapısı kadar metafiziğin imkânını da dönüştürür. Bu nedenle bazı yorumcular Peirce'ün yönelimini “kendinde şey olmadan Kantçılık” olarak nitelendirir;³⁵ çünkü Peirce, Kant'ın en tartışmalı kavramını hedef alarak eleştirisini doğrudan metafiziğin temeline yöneltir.

Kant'a göre deneyimin imkânı, görüngü ile kendinde şey arasındaki ayrım çerçevesinde düşünülür; ancak kendinde şey bilinmeyeceği için metafizik geleneksel anlamıyla bilim olma iddiasını kaybeder.³⁶ Kant metafiziği “bitmeyen bir savaşım alanı”³⁷ olarak tanımlar. Çünkü sentetik *a priori* bilginin nasıl mümkün olduğuna dair sorunun çözülmemesi klasik metafiziğin

³⁴ Kant bu çizginin ve yarattığı sorunların farkındadır ve bunun çözümünün aşkınsal şema olduğunu “Şimdi açıktır ki bir yanda kategori ile ve öte yanda görüngü ile türdeşlik içinde durması gereken... üçüncü bir şey olmalıdır... Böyle bir tasarım aşkınsal şemadır.” deyerek ifade eder (bkz. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 205). Ayrıca “Öyleyse kategoriler şemalar olmaksızın yalnızca anlağın kavramlar için işlevleridirler ve hiçbir nesneyi temsil etmezler.” der (bkz. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 211-212).

³⁵ Türer, “Charles S. Peirce'ün Epistemolojisi”, 39.

³⁶ John R. Shook, *Pragmatizm*, 1. Baskı, çeviren Celal Türer, Ankara: Fol Kitap, 2021, 40-41.

³⁷ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 13.

ilerlemesini engeller.³⁸ *Saf Aklın Eleştirisi* bu nedenle metafiziğin geleneksel iddialarını sınırlayıp aynı anda insan bilgisinin koşullarını araştıran³⁹ yeni bir metafizik formu kurmayı amaçlar. Bu doğrultuda Kant metafiziği eleştirerek değil, içeriğini dönüştürerek kurtarmaya çalışır.⁴⁰

Peirce'ün metafizik anlayışı başlangıçta bu eleştirel bakışı andırır. O da metafiziğin uzun süredir “çürük ve çirkin bir bilim” görünümünde olduğunu söyler;⁴¹ ancak çözüm olarak metafiziği reddetmez ve onu bilimsel bir disipline dönüştürmek ister. Pragmatik maksim bu dönüşümün aracıdır: Bir kavramın anlamı, onun pratik etkileri ve deneysel sonuçlarıdır. Bu ölçüt uygulandığında ontolojik metafiziğin birçok önermesi ya anlamsızlaşır ya da çöker; fakat bilimsel araştırmaya açık gerçek sorunlar kalır.⁴² Peirce bu nedenle pragmatizmi kısmen pozitivizme yakın görse de onu sağduyunun temel eğilimlerini kabul eden ve skolastik gerçekçiliği sürdüren “saflaştırılmış” bir yaklaşım olarak tanımlar. Bu realist zemin, onun metafiziği deneyim alanına çekme hedefini destekler.

Kendinde şey sorununda Peirce, Kant'tan belirgin biçimde ayrılır. Kant, kendinde şeyin deneyimle kavranamayacağı için bilinmeyeceğini savunur; Peirce ise varlığın “temsil edilen” ve “temsil edilemeyen” biçiminde ikiye ayrılabilirliği varsayımını kabul etmez. Ona göre böyle bir ayırım, gerçekliğin süreklilik arz eden yapısıyla uyumsuz; zira “tüm deneyim ve tüm bilgi, temsil edilemeyen bir alanın değil, fiilî olarak var olanın etkisinin bilgisidir.”⁴³ Peirce için bir şeyin düşünülmesi bile onun etkisinin bir uzantısıdır; bu nedenle etkide bulunmayan, düşüncenin herhangi bir unsuruna dahi yansımaya temsil edilemeyen bir varlık alanının anlamlı bir karşılığı yoktur. Dolayısıyla kendinde şeyin bilinemezliğini savunmak, Peirce açısından işlevsiz bir ayırım üretir. Peirce kendinde şeyi reddederken onun bilinebileceğini iddia etmez; bilginin yapısının böyle bir ayırımı zaten gereksiz kıldığını söyler. Bu bağlamda Peirce, Kantçılığın sürdürülebilmesi için “kendinde şeyin yalnızca dolaylı olarak anlaşılabilirliği fikrinin samimiyetle reddi” gerektiğini, bunu yapanın ise

³⁸ Immanuel Kant, *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena*, 4. Baskı, çeviren Ioanna Kuçuradi ve Yusuf Örnek, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2000, 27.

³⁹ Kant, *Prolegomena*, 10.

⁴⁰ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 13.

⁴¹ Peirce, CP 6.6.

⁴² Peirce, CP 5.423.

⁴³ Peirce, CP 6.95.

“eleştirel sağduyucu” olduğunu belirtir.⁴⁴ Eleştirel sağduyuculuk, Peirce’ün Kant’ın eleştirel yöntemini sağduyu felsefesiyle birleştirdiği, fakat ikisine de indirgenemeyen özgün konumunu ifade eder.⁴⁵

Kant metafiziği, fenomen alanının ötesine taşan nesnelere kuramsal bilginin dışına yerleştirirken, Peirce bunun problemleri bir ayırım olduğunu savunur. Ona göre metafiziğin nesnelere bilişin dışında değil, deneyimin içindedir; soyut olmaları onları değersiz kılmaz, aksine daha kolay incelenebilir kılabilir. ⁴⁶ Felsefi araştırmanın temeli soyut spekülasyon değil, gündelik deneyimin dikkatli analizidir. Metafizik en genel ilkeleri konu alır ve normatif bilimlerle birlikte çalışır.⁴⁷ Özel bilimlerden farklı olsa da onlarla çelişmez, tersine onları tamamlar.⁴⁸ Aralarındaki ilişki hiyerarşik değildir: özel bilimler işleyişlerinde bazı metafizik varsayımları zımnen kabul ederken, metafizik bu varsayımların çözümleyici bir düzeyde tartışılmasını sağlar. Zira bilimsel disiplinler test edemedikleri birçok temel varsayımı önceden kabul eder; bu varsayımların sorgulanması ise ancak metafizik bir inceleme düzeyinde mümkündür.⁴⁹

Sonuç olarak Peirce, Kant’ın metafiziğe çizdiği sınırı kabul etmez; kendinde şeyi reddederek metafiziği deneyim ve araştırmanın bütünlüğü içine yerleştirir. Böylece Peirce’ün yaklaşımı Kant’ın eleştirel idealizmini dönüştürerek metafiziği eleştirinin sınırlandırdığı bir alan olmaktan çıkarır. Böylece metafizik deneyimsel araştırmanın doğal bir uzantısı hâline gelir. Bu bakımdan Peirce’ün metafiziği, Kant’ın çerçevesinden basit bir kopuş değil, o çerçevenin içsel gerilimlerini farklı bir biçimde işleyen dönüşümsel bir okumadır.

Yanılabirlik ve Şüphe

Kant’ın metafizik sınırlandırmalarına karşı Peirce’ün geliştirdiği eleştirel dönüşümün bir başka boyutu, yanılabirlik ve şüphe anlayışında ortaya çıkar. Süreklilik ilkesinin epistemolojik yansıması sayılabilecek bu yaklaşım, Peirce’ün bilim ve gerçeklik anlayışıyla doğrudan bağlantılıdır. Peirce’e göre

⁴⁴ Peirce, EP 2:147.

⁴⁵ Haack, “The Legitimacy of Metaphysics”, 100.

⁴⁶ Peirce, CP 6.2.

⁴⁷ Peirce, EP 2:353-54.

⁴⁸ Peirce, EP 2:375.

⁴⁹ Peirce, CP 1.129.

gerçeklik, araştırmanın ilerleyişiyle giderek bilinebilir hâle gelen bir şeydir. Bu doğrultuda deneyimsel ya da bilimsel süreçlerde hiçbir rolü olmayan bir şeye “gerçeklik” atfetmek anlamsızdır. Gerçek olan, bireyin düşüncesinden bağımsızdır; fakat araştırmacılar topluluğunun araştırmanın varsayımsal sınır noktasında düşündüklerinden bağımsız değildir.⁵⁰ Dolayısıyla gerçeklik alanına dair düalist yaklaşımlar reddedilirken; hakikat, araştırmanın sonunda ulaşılabilecek ortak görüş olarak tanımlanır. Peirce'ün ifadesiyle “Araştırma yapan herkesin sonunda kabul etmek zorunda kalacağı görüş hakikattir; bu görüşün işaret ettiği şey ise gerçektir.”⁵¹

Bu kapsamda hakikat araştırmacıların üzerinde uzlaştığı görüşü; gerçeklik ise bu uzlaşımın nesnesini ifade eder. Bu yönüyle Peirce'te bilgi, Kant'taki transendental temellendirme modelinden farklı olarak, yanılabilir fakat kendini düzeltebilir bir araştırma süreci ve topluluk bağlamı içinde anlaşılabilir başlar. Araştırma derinleştikçe gerçekliğe dair kavrayış genişler, inceler ve düzenlenir. Fakat bu kavrayış hiçbir zaman kesinlik iddiası taşımaz. Peirce yapay şüpheyi reddeder — “kalbimizin derinliklerinde şüphe duymadığımız şeyler hakkında şüphe duyuyormuş gibi davranmamalıyız”⁵² — ancak yine de araştırmanın özünde yanılabilir olduğunu ısrarla vurgular. Bu nedenle yanılabilirliği reddedenleri “komik” bulması,⁵³ kesinlik yerine araştırmayı merkeze alan epistemolojisinin net bir göstergesidir.

Bu noktada Kant ile Peirce arasındaki ayrım belirginleşir. Kant, “*a priori* kurulması gereken her bilginin saltık zorunlu sayılma isteminde”⁵⁴ olduğunu savunarak felsefi bilginin kesinlik taşıması gerektiğini öne sürer.⁵⁵ Bununla birlikte Kant'ta bu kesinlik iddiası, bilginin imkân koşullarını temellendirme çabasıyla bağlantılıdır. Peirce ise bilginin temelini yanılmaz doğrulara değil, her zaman gözden geçirilebilir ve ilerleyen ama yanılabilir olan araştırma sürecine yerleştirir.⁵⁶ Daha sonraki pragmatistlerin bu yaklaşımı öznelci yönlere

36

⁵⁰ Haack, “The Legitimacy of Metaphysics”, 101.

⁵¹ Peirce, CP 5.407.

⁵² Peirce, CP 5.265.

⁵³ Peirce, CP 1.9.

⁵⁴ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 17-18.

⁵⁵ Gabriele Gava, “The Fallibilism of Kant's Architectonic”, *Pragmatism, Kant, and Transcendental Philosophy* içinde, editör Gabriele Gava ve Robert Stern, New York : Routledge, 2016, 46.

⁵⁶ Elizabeth F. Cooke, “Peirce on Musement: The Limits of Purpose and the Importance of Noticing”, *European Journal of Pragmatism and American Philosophy* 10 (2018): 140, Erişim Tarihi: Aralık 22, 2023. <https://doi.org/10.4000/ejpap.1370>.

çekmesi, pragmatizmin kimi yorumlarda rölativizmle ilişkilendirilmesine yol açmıştır.⁵⁷

Kant bilginin sınırlarını transendental yapılarla belirlerken Peirce, bilginin sabit ve nihai sınırlar yerine sürekli sorgulamayla ilerlediğini düşünür. Peirce’te şüphe, üretken bir güçken Kant’ta bilginin kapsamını belirleyen bir işlev görür. Bu nedenle metafizik Kant için kuramsal bilginin sınırları içinde yeniden tanımlanırken, Peirce için araştırmayı yönlendiren bilimsel bir alanı ifade eder.

Kant’ın fenomenleri öznenin kategorilerine bağlaması Peirce’e göre nominalist bir eğilim taşır. Peirce için tümeller gerçek varlıklardır;⁵⁸ bilimsel araştırma bu nesnel tümellikleri keşfetmeye yönelmelidir. Yerçekimi yasası örneğinde olduğu gibi, bir yasanın gerçekliği ona dair bireysel düşüncelerden bağımsızdır. Ancak Peirce’ün gerçeklik tasarımı statik değildir. O, gerçekliği değişmez yasaların hâkim olduğu durağan bir alan değil; kendiliğindenlik, evrim ve alışkanlıkların sürekli biçimlendiği dinamik bir alan olarak düşünür.⁵⁹ Bu çerçevede bilim hem nesnel yasaları hem de bu değişen düzenlilikleri araştırmak zorundadır.

Bu nedenle Peirce açısından bilmek, kesinlik olmayıp, ilerleyen araştırmanın olasılıklarıyla çalışmak demektir. Bu yaklaşım onu olasılık, tümevarım ve özellikle açıklayıcı bir çıkarım biçimi olarak yaratıcı çıkarım kavramına götürür. Böylece Peirce, hakikati sabit bir bilgi durumunda değil, araştırmanın sürekliliği içinde konumlandırarak Kantçı bilgi anlayışından belirgin biçimde ayrılır.

37

Zorunluluk Olmaksızın Eylem ve Bilgi

Peirce’ün gerçeklik ve yanılabilirlik anlayışının doğal bir sonucu olarak, zorunlu nedensellik fikrine yönelik eleştirisi belirginleşir. Doğanın dinamik yapısını temel alan Peirce, Kant’ın nedensellik kategorisine ilişkin görüşünü sorgular ve “evrensel zorunluluk teorisine bağlı kalmanın tüm gerekçelerini

⁵⁷ Nazlı İnönü, “Çevirmenin Sunuşu: Charles Sanders Peirce ve Felsefenin İlkeleri”, *Felsefenin İlkeleri* içinde, 1. Baskı, çeviren Nazlı İnönü, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2023, 12.

⁵⁸ Peirce, CP 5.470.

⁵⁹ Robert Burch, “Charles Sanders Peirce”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Summer 2024 Edition* içinde, ed. Edward N. Zalta ve Uri Nodelman, 03 Eylül 2025, <https://plato.stanford.edu/entries/peirce/#toc>.

adil bir incelemeyle ele aldığını ve bunların geçersizliğini gösterdiğini”⁶⁰ ifade eder. Bir mektubunda bu eleştirisini daha da keskinleştirir: “Evren değişmez kanunlarla yönetilmiyor. Kanıt çok basittir: Tam olarak aynı sonucun her zaman aynı nedenden kaynaklanması durumunda gerçek ilerleme olamaz. Oysa ilerleme vardır.”⁶¹

Bu yaklaşım doğada olasılık, rastlantı ve kendiliğindenliğe alan açan bir evren tasavvuruna işaret eder. Peirce’e göre nedensellik zorunlu ve değişmez bir bağ olarak değil; doğanın zaman içinde “alışkanlıklar” (*habits*) geliştirme eğilimi çerçevesinde anlaşılmalıdır. Zorunluluk yerine düzenliliklerin oluşumu, değişimi ve sürdürülmesi ön plandadır.

Bununla birlikte Peirce, zihnin dünyayı kurucu bir ilke olduğu yönündeki Kantçı görüşü de benimsemeyip zihin ile dünya arasında asli bir uygunluk olduğunu savunur.⁶² Dünya, insan aklının işleyişine uygun bir yapıda olduğu için bilinebilirdir. Bu uygunluk mantığın ve bilimsel araştırmanın imkânını oluşturur. Dolayısıyla epistemolojik düzen ile doğanın düzeni arasında keskin bir ayırım kabul edilmez. Peirce bunu şu ifadeyle açıklar: “Gerçeklik nedir? Gerçeklik olduğu sürece şeylerin varlığında akıl yürütme sürecine karşılık gelen bir şey vardır; dünya bir olaylar mantığı içinde yaşar, hareket eder ve var olur. Hepimiz doğayı kıyaslama olarak düşünürüz.”⁶³

Bu görüş, Peirce’ün süreklilik vurgusunu yansıtır. İnsan doğadan kopuk bir özne olmayıp deneyimin sürekliliği içinde doğayla aynı bilişsel düzenin parçasıdır. Böylece Peirce, Descartes’tan beri süregelen yalıtılmış özne fikrinden uzaklaşır; özne ile dünya arasındaki ilişkiyi kurucu değil, karşılıklı uyum ve ortak düzenlilik temelinde konumlandırır. Bu, modern epistemolojinin özneliliği merkeze alan geleneğine yönelik bir eleştiri niteliği taşır.

Bu doğrultuda Peirce’te doğanın olasılıksal yapısı, zihnin esnek işleyişini ve düşüncenin hareketini açıklayan zemin haline gelir. Bu zemin, doğrudan inançların nasıl oluştuğu ve eylemi nasıl yönlendirdiği sorusuna açılır. Böylece

⁶⁰ Peirce, CP 6.45.

⁶¹ Robert Burch, “Peirce’s View of the Relationship Between His Own Work and German Idealism”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Summer 2024 Edition*, ed. Edward N. Zalta - Uri Nodelman, 14 Kasım 2024.

⁶² John Kaag, “Continuity and Inheritance: Kant’s Critique of Judgment and the Work of C.S. Peirce”, *Transactions of the Charles S. Peirce Society* 41, no 3 (2005): 523. Erişim Tarihi: Nisan 25, 2025. <https://www.jstor.org/stable/40321043>

⁶³ Charles S. Peirce, *Reasoning and the Logic of Things: The Cambridge Conferences Lectures of 1898* içinde, editör Kenneth Laine Ketner ve Hilary Putnam, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1992, 161.

Peirce'ün nedensellik, akıl yürütme ve doğa anlayışı, onun inanç–eylem teorisinin arka planını görünür kılar.

Olasılıktan Eyleme: Peirce'te İnanç, Nedensellik ve Kant Eleştirisi

Peirce'ün doğa ve bilgi anlayışı, insan bilişini de doğa gibi olasılıksal bir yapı içinde konumlandırır. Bu yaklaşım, Kant'ın bilgi ve nedensellik alanında aradığı zorunluluğa alternatif bir yorum sunar. Peirce'e göre bilimsel araştırma özsel olarak yanılabilir niteliktedir; çünkü olasılık ne kadar yüksek olursa olsun hiçbir önerme kesinlik veya zorunluluk taşımaz. Onun “ölüm, risklerimizin ve çıkarımlarımızın sayısını sonlu hâle getirir ve böylece ortalama sonuçları belirsiz kılar”⁶⁴ sözü, araştırmanın yapısal belirsizliğini ve eylemin hiçbir zaman tam güvence taşımadığını dile getirir.

Olasılıklar çok sayıda olsa da insan yaşamında bunların yalnızca bir kısmıyla karşılaşır; buna rağmen insan bir eylem varlığıdır ve karar vermek zorundadır. Peirce bu noktada eylemi yönlendiren unsurun inanç olduğunu belirtir. İnanç, salt bir zihinsel durum değil, bir *eylem alışkanlığıdır*: Şüpheyi yatıştırır, düşüncenin salınımını durdurur ve özneyi kararlı bir davranışa yöneltir.⁶⁵ Peirce'ün ifadesiyle inanç, “doğamız üzerinde etkide bulunan ve gelecekteki düşünceyi yönlendirecek olan dinlenmiş bir düşüncedir.”⁶⁶ Eylem amacına ulaşmadığında inanç sarsılır ve özne yeni bir inanç durumuna geçmeye yönelir; böylece inanç sürekli olarak deneyim tarafından yeniden biçimlenir.

Bu çerçeve, Peirce'ün teoriyi pratiğin altına yerleştiren yaklaşımını anlamak açısından önemlidir. Kant da inancın eylem için gerekli olduğunu kabul eder; ancak inancı öznel tatmin veren bir unsur, bilgiyi ise nesnel tatmin sağlayan kavrayış olarak görür.⁶⁷ Amaçlar belirlendiğinde onlara ulaştıran yollar akıl tarafından tayin edilir.⁶⁸ Dolayısıyla Kant'ta inanç pratik açıdan meşru olsa da kuramsal doğruluk iddiası taşımaz. Peirce'te ise inanç düşüncenin ve eylemin doğal bir işlevidir; değişebilir, yanılabilir ve araştırmanın ilerleyişi içinde sürekli yeniden düzenlenen bir alışkanlık

⁶⁴ Peirce, EP 1:149.

⁶⁵ Peirce, CP 5.371.

⁶⁶ Peirce, CP 5.397.

⁶⁷ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 740.

⁶⁸ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 741.

yapısıdır.⁶⁹ Bu fark, Peirce'ün bilgi anlayışını Kant'ın zorunluluk merkezli okumasından ayrılan temel bir farklılaşma noktasıdır.

Peirce'ün doğaya ilişkin görüşü bu farkı daha da belirgin kılar. Ona göre evren başlangıçta düzensiz ve rastlantısaldır; zaman içinde düzenli yapılara ve yasalara doğru evrimleşir.⁷⁰ Bu nedenle doğa yasaları Kant'ta olduğu gibi zorunlu kategorik yapılar olarak değil, tarihsel süreç içinde oluşmuş düzenliliklerdir. Doğanın olasılıksal karakteri, insan bilgisinin olasılıksal doğasının da temelidir. Bu durum düzensizlik anlamına gelmez; Peirce bunu doğanın "alışkanlık kazanması" olarak adlandırır.⁷¹ Kaostan kozmosa geçiş, evrimsel bir alışkanlık birikimiyle mümkün olur.

Peirce, evrenin değişmez kanunlarla yönetildiği düşüncesinin yalnızca ontolojik bir iddia olmadığını, aynı zamanda bilginin doğasını da sınırlayan bir varsayım içerdiğini ileri sürer. Zira aynı nedenin her zaman aynı sonucu doğurması, yeni düzenliliklerin ortaya çıkma imkânını ortadan kaldırır ve böylece hem doğada hem de düşüncede gerçek ilerlemeyi açıklanamaz hâle getirir. Bu nedenle Peirce için evren, sabit yasalarla işleyen kapalı bir yapı değil; alışkanlıkların oluşumu ve dönüşümüyle gelişen, yaratıcı olasılıklara açık bir süreçtir.

Peirce'ün ortaya koyduğu tablo, insan zihnini doğadan kopuk bir özne olarak gören modern geleneği aşar. Zihin ve dünya aynı düzenliliklerin parçasıdır; ikisi arasında kurucu bir ayrım değil, karşılıklı uyum ve ortak evrimsel süreç vardır. Kant'ın zorunluluk ve kesinlik temelli bilgi anlayışı burada olasılık, alışkanlık ve evrimsel gelişim kavramları çerçevesinde yeniden düşünülür. Bu dönüşüm, Peirce'ün, zihnin esnekliğine ve yaratıcı yönüne geçişi mümkün kılarak pragmatizmin özgün epistemolojik temelini oluşturur.

Doğal Zemin ve Aracı Köprü: Aklın Esnekliği Bağlamında Peirce ve Kant'ın Yapısal Farkı

Peirce'ün zorunluluk fikrini reddeden evren anlayışı, doğanın alışkanlıklar kazanarak evrimleştiği görüşüyle birleştiğinde bilginin kaçınılmaz biçimde olasılıksal bir karakter taşımasına yol açar. Böyle bir dünyada temel soru şudur: Kesinliğin olmadığı bir evrende zihin nasıl yön bulur? Peirce'e göre

⁶⁹ Peirce, CP 6.263.

⁷⁰ Peirce, CP 6.102.

⁷¹ Peirce, CP 6.263.

bunun cevabı, zihnin doğayla birlikte evrilmiş olan alışkanlıklarının esneyebilmesinde⁷² ve bu esneklikle mümkün olan yaratıcı çıkarım yetisinde yatar. Zihin, zorunlu doğrular yerine açıklayıcı hipotezler kurarak belirsizlik içinde yol bulur.

Peirce yaratıcı çıkarımı, başarılı olacağına dair hiçbir güvence olmaksızın genel bir tahmin oluşturma yöntemi olarak tanımlar.⁷³ Bu tanım yaratıcı çıkarımın bir gerekçelendirme biçimi değil, bir keşif yöntemi olduğunu gösterir.⁷⁴ Hipotez üretimi bir nedenden türetilmez;⁷⁵ doğanın düzenlilikleriyle uyum içinde “sezilerek” kurulur. Peirce’ün vurguladığı üzere: “Doğal bir teşvik olmasaydı uygun yasayı gözlerimiz kapalı aramak zorunda kalırdık; onu bulma şansımız sonsuzda bir olurdu.”⁷⁶ Zihin, doğayla ortak bir evrimsel geçmişe sahip olduğu için belirli düzenlilikleri kavrama yönünde doğal bir eğilim taşır; yaratıcı çıkarım tam da bu uyumun bilişsel biçimidir.

Ancak burada pratik bir sorun ortaya çıkar: Olasılıklı bilgiyle hareket eden bir varlık olarak insan eylemini nasıl rasyonel olarak temellendirir? Peirce’e göre rasyonelliğin kökü bireysel akılda değil, düşüncenin toplumsal niteliğindedir. Mantık, bireysel çıkarım değil ortak yaşamın normatif taleplerine dayanır. Bu nedenle Peirce, “Bir ulusun kurtuluşu için kendini feda etmeyen kişi tüm çıkarımlarında mantıksızdır” diyerek rasyonelliğin toplumsal bağlamla ilişkisini ve işlevini vurgular.⁷⁷ Dolayısıyla yaratıcı çıkarımın ürettiği hipotezlerin makullüğü, yalnızca bireysel sezgiye değil, bilimsel topluluğun ortak düşünme ilkelerine bağlıdır.⁷⁸ Bu noktada yaratıcı çıkarım ile toplumsal rasyonalite arasındaki ilişki görünür hâle gelir: Yaratıcı çıkarım bireyin

⁷² Peirce, CP 6.86.

⁷³ Peirce, EP 2:299.

⁷⁴ William H. Davis, *Peirce’s Epistemology*, The Hague: Martinus Nijhoff, 1972, 24.

⁷⁵ Peirce, CP 5.171.

⁷⁶ Peirce, EP 1:287.

⁷⁷ Peirce, EP 1:149.

⁷⁸ Peirce, EP 1:150. Konuyla ilişkilendirilebilir ve onu destekleyici bir yorumda şu ifadeler yer almaktadır: “Belirli bir yaratıcı çıkarımın ikili mantık standartlarına göre resmi veya evrensel olarak geçerli olduğunun kanıtlanamayacağını söylemek oldukça basit görünüyor. Peirce’e göre, en azından tümevarım ve yaratıcı çıkarım durumlarında, “hükümün geçerliliği” belirli bir durumda hissedilen bir uyum türünde deneyimlenir. İşe yarar çıkarımlar etkilidir. Bu türden bir geçerlilik, belirli bir önermeye ilişkin uygunluk hissidir. İyi bir tahminin iyiliği -şimdilik- bir olaya aktif aracılık etmesiyle hissedilir. Peirce işte bu anlamda şöyle diyor: “[aracı] üçlünün... temel unsuru yalnızca analiz edilemeyen belirli bir suigeneris niteliğine sahiptir. Bu, içimizde belirli bir his uyandırır.” Ancak bu duygu sadece subjektif olmayıp, her zaman bir araştırmacı topluluğu tarafından iletilebilme ve değerlendirilebilme olanağını da barındırmaktadır.” Kaag, “Continuity and Inheritance”, 533.

belirsizlik içinde hipotez kurmasını sağlayan esnek bir zihinsel yetiyken, bu hipotezlerin hangi koşullarda makul veya rasyonel sayılacağı toplumsal normlara bağlıdır. Yani zihnin olasılıklı yapısı bireysel olarak işler, fakat hipotezlerin seçimi, doğrulanması ve eyleme dönüştürülmesi toplumsal aklın ortak ilkelerine dayanır.

Bu çizgide Peirce'ün düşüncesi bizi, yaratıcı çıkarımın ötesinde daha kökensel bir yaratıcı etkinlik olan "*musement*" kavramına götürür. "*Musement*", Peirce'e göre "saf oyundur" ve "özgürlüğün kendi yasası dışında hiçbir kuralı yoktur"⁷⁹: Her türlü belirlenmiş amaç veya kurallardan bağımsız, zihnin kendisini serbest bırakarak düşünce alanını genişlettiği bir etkinliktir. Pasif bir izlenimle başlasa da kısa sürede "benlik ile benlik arasında canlı bir alışveriş" dönüşür.⁸⁰ Bu betimleme, *musement*'in rastlantısal bir hayalden ziyade, belirlenmiş kurallara indirgenemeyen fakat dikkatli gözlem ve düşünmeyi içeren yaratıcı bir zihinsel etkinlik olduğunu göstermektedir. *Musement*, yaratıcı çıkarımın dayandığı hipotez üretme ufkunu açar;⁸¹ düşüncenin sıkıştığı yerde yeni bir başlangıç imkânı sağlayan yaratıcı zemin işlevi görür.⁸²

42

Musement, neyle karşılaşacağını önceden bilmeden düşünceye soluk alacak bir alan açma hâli olarak da düşünülebilir. Peirce'ün bunu göle kayıkla açılma ya da yelkeni rüzgâra bırakma türünden imgelerle anlatması, *musement*'in belirlenmiş bir hedefe değil, zihnin kendisini serbest bırakarak yeni imkânlarla açılmasına işaret ettiğini gösterir. Bu sayede çoğu zaman göz önünde olduğu hâlde fark edilmeyen sürprizler görülebilir ve sıradan görünen şeylerdeki dikkat çekici yönler ayırt edilebilir; Peirce'ün Newton ve Faraday'ı bu bağlamda anması da, *musement*'in yalnızca serbest bir düşünme oyunu değil, bilimsel keşfe açılan bir dikkat ve fark ediş zemini olarak da işleyebildiğini göstermektedir.⁸³

Bu nedenle *musement*, yalnızca yaratıcı çıkarımın öncülü değil; düşünceyi tazeleyen, sistemin kendi içsel kaynaklarını yeniden harekete geçiren bir "yeniden kurma" (re-creative grounding) hareketidir. Bununla birlikte bilinçli olmanın ötesinde *musement*, bilincin derin bir katmanında çalışan, çoğu zaman fark edilmeyen bir yaratıcı hazırlık hareketidir.⁸⁴

⁷⁹ Peirce, "The Neglected Argument for the Reality of God", 436.

⁸⁰ Peirce, EP 2:436.

⁸¹ Cooke, "Peirce on Musement", 143.

⁸² Peirce, CP 6.461.

⁸³ Peirce, CP 5.65.

⁸⁴ Peirce, CP 6.301; Cooke, "Peirce on Musement", 142.

Musement irrasyonel değildir; rasyonelliği normatif gerekçelendirmeden değil öznenin değer ve ideallerinden beslenen içsel bir yönelimden alır.⁸⁵

Tam da bu noktada Peirce ile Kant arasında benzer bir problem alanına işaret eden sınırlı bir kavramsal paralellik ortaya çıkar. Kant'ın *Üçüncü Kritik*'teki *reflektif yargı* anlayışı, belirli kavramlara bağlı olmaksızın tikellerden hareket eden özgür bir düşünme tarzıdır.⁸⁶ Kant'ta reflektif yargı, tümelin önceden verili olmadığı durumlarda tikelden hareketle uygun tümelin aranmasını gerektirir. Bu yönüyle belirleyici yargıdan ayrılır ve düşünmenin önceden belirlenmiş kurallara bütünüyle indirgenemeyen boyutunu görünür kılar; Peirce'te *musement* ve yaratıcı çıkarımın işaret ettiği metodolojik esneklikle kurulan paralellik de tam bu noktada anlam kazanır. Burada üretken ve kendiliğinden etkin bir yeti olarak imgelemin⁸⁷ "özgür oyunu",⁸⁸ kavramsal zorunluluğu askıya alarak yeni ilişkiler kurar. Kant'ın estetik ortak duyu (*sensus communis aestheticus*) adını verdiği ilke,⁸⁹ bu özgür oyunun düşünsel iletişime açılmasını sağlar.⁹⁰

Kant, beğeniye "verili bir tasarımdaki duygumuzu bir kavramın aracılığı olmaksızın evrensel olarak iletilebilir kılan şeyi yargılama yetisi" olarak tanımlarken,⁹¹ estetik ortak duyuyu beğeni yargılarının evrensel iletilebilirlik iddiasının zemini olarak düşünmektedir.⁹² Bu yönüyle estetik ortak duyu, bireysel yargının paylaşılabirliğini mümkün kılan bir ufuk işlevi görür; Peirce'ün araştırma topluluğuna yüklediği düzeltici ve paylaşımsal rol ile kurulabilecek sınırlı bir işlev benzerliği de burada görünür hâle gelir.

Kant'ın deha kavramı da bu paralelliği farklı bir düzlemde görünür kılar. Deha, Kant'a göre "doğanın sanat aracılığıyla kurallar verdiği" yaratıcı yetidir; kurallar koyar fakat koyduğu kuralın kendisi bile açıklanamaz. Yeni olanı ortaya çıkarır ve böylece yeni bir ortak duyu yaratır. Bu yönüyle deha, önceden verili kuralları uygulayan değil, yeni bir örnek ve yön tayin eden yaratıcı bir yetiyi ifade eder. Peirce'te *musement* ve yaratıcı çıkarım da doğrudan sanatsal

⁸⁵ Peirce, CP 1.591.

⁸⁶ Immanuel Kant, *Yargı Yetisinin Eleştirisi*, 2. Baskı, çeviren Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınevi, 2011, 28.

⁸⁷ Kant, *Yargı Yetisinin Eleştirisi*, 96.

⁸⁸ Kant, *Yargı Yetisinin Eleştirisi*, 69.

⁸⁹ Kant, *Yargı Yetisinin Eleştirisi*, 93.

⁹⁰ Mehmet Albayrak, "Yaşam ve Reflektif Yargı Bağlamında Kant'ın Transendental Kavramını Yeniden Düşünmek", *Felsefe Arkivi* 62 (2025): 106, Erişim Tarihi: Temmuz 31, 2025. doi.org/10.26650/arCP.1576863.

⁹¹ Kant, *Yargı Yetisinin Eleştirisi*, 167.

⁹² Kant, *Yargı Yetisinin Eleştirisi*, 94-95.

bağlamda değil, düşüncenin önceden belirlenmiş kavramsal sınırlarının ötesine geçerek yeni imkânlarla açılabilirdiği bir işleyişe işaret eder. Yaratıcı çıkarım ve *musement*, bireysel sanatsal yaratımın ötesinde Peirce'ün felsefesinde, bilimsel düşüncenin yaratıcı boyutunu anlamaya imkân veren kavramlar olarak öne çıkar. Bu noktada belirleyici olan, Kant'ın estetik bağlamda ele aldığı yaratıcılık probleminin Peirce'te epistemik ve araştırma merkezli bir bağlamda yeniden yorumlanabilmesidir. Kant, estetik yargı alanının imkânını açıklamak üzere aklın esnek yapısına vurgu yaparken, Peirce de benzer bir esneklik problemini bilimsel araştırma bağlamında farklı bir sistematik zemin içinde ele alır.

Peirce'ün *Üçüncü Kritik* ile doğrudan bir metinsel teması bulunmamakla birlikte, onun *musement* ve yaratıcı çıkarım kavrayışları, Kant'ın reflektif yargı ve özgür oyun bağlamında ele aldığı aklın esnekliğine ilişkin problematiğe yapısal bir temas noktası sunar. Ancak bu temas, bir etki ya da devamlılık ilişkisi olarak değil, benzer bir problem alanının farklı sistematik zeminlerde yeniden kurulması olarak anlaşılmalıdır.

44

Nitekim bu ilişki literatürde de tek biçimli bir şekilde yorumlanmamaktadır. Karl-Otto Apel, Peirce'ün yaratıcı çıkarım modelini daha çok *Birinci Kritik*'teki 'sentetik *a priori* nasıl mümkündür?' sorusuna verilmiş dolaylı bir yanıt olarak okur.⁹³ Benzer biçimde C. B. Christensen de, Apel'in açtığı hat üzerinden, Peirce'ü Kant'ın eleştirel felsefesini özellikle göstergesel süreçler ve soruşturma mantığı bakımından dönüştüren bir düşünür olarak yorumlamaktadır.⁹⁴ Bu yorumda Kantçı transandantal öznenin merkezi konumu, bireysel bilinçten çok araştırmacılar topluluğunun ortak soruşturma süreci içinde yeniden düşünülür. Buna karşılık başka yorumlar, Kant'ın özellikle *Üçüncü Kritik*'te açtığı yaratıcılık ve aracılık problematiğinin Peirce'te dolaylı biçimde yeniden kurulduğunu ileri sürmektedir.⁹⁵ Bu çalışma da söz konusu ilişkiyi doğrudan bir etki iddiası üzerinden değil, benzer bir problem alanının farklı sistematik bağlamlarda yeniden işlenmesi olarak değerlendirmektedir.

Düşüncenin esnekliği meselesinde asıl önemli olan, söz konusu benzerliğin yaratıcı süreçlerin sistem içindeki konumuna nasıl yansıdığıdır. Kant'ta estetik yargı ve deha, teorik ve pratik akıl arasındaki gerilimi aşmaya

⁹³ Karl Otto Apel, "From Kant To Peirce: The Semiotical Transformation Of Transcendental Logic", *Proceedings of the Third International Kant Congress* içinde, editör Lewis White Beck, Dordrecht: D. Reidel Publishing Company, 1972, 99.

⁹⁴ C. B. Christensen, "Peirce's Transformation of Kant", *The Review of Metaphysics* 48, no 1 (1994): 91-120.

⁹⁵ Kaag, "Continuity and Inheritance", 531.

yönelik aracı bir işlev görürken,⁹⁶ Peirce'te *musement* ve yaratıcı çıkarım, yanılabilirlik ve süreklilik ilkeleri üzerine kurulu düşünce yapısının içkin unsurları olarak ortaya çıkar. Bu nedenle Kant'ta yaratıcı düşünme belirli bir sistematik ihtiyaca cevap veren bir geçiş alanı niteliği taşıırken, Peirce'te ise bu yaratıcılık, düşüncenin doğal işleyişi içinde daha kurucu bir işlev kazanır.

Bu karşılaştırmalar ışığında Peirce, Kant'ın eleştirel mirasını doğrudan devam ettiren bir figür olarak değil, Kantçı problematikleri farklı bir sistematik bağlamda dönüştürerek yeniden kuran bir düşünür olarak okunmalıdır. Kant'ın *Üçüncü Kritik*'te sezgi, imgelem ve özgür oyun yoluyla açtığı yaratıcı alan, Peirce'ün deneyim merkezli ve süreklilik temelli düşünce yapısıyla birlikte okunduğunda, farklı bir epistemik bağlamda yeniden yorumlanabilir görünmektedir. Böylece Peirce'ün süreklilik ilkesi, hem doğada hem de düşüncede kesintisizliği ve yaratıcı dönüşümü kavramamızı sağlayan bir çerçeve sunar.

Sonuç

Peirce, Kant'a duyduğu hayranlığı birçok yerde açıkça dile getirse de, onu eleştirmekten hiçbir zaman geri durmaz. Bu çalışma da tam olarak bu ikili ilişkiyi, yani hayranlık ile eleştirinin iç içe geçtiği hattı merkeze almıştır. Burada amaç, Peirce'ün Kant'ı basitçe reddeden ya da onu doğrudan sürdüren bir düşünür olmadığını; tersine, Kant'ın açtığı temel problem alanlarını alıp onları farklı bir düşünme yönünde yeniden işlediğini göstermektir. Bu bakımdan Peirce'ün Kant ile ilişkisi ne yalnızca bir kopuş ne de düz bir devamlılık olarak anlaşılabilir. Daha çok, aynı sorunların farklı bir araştırma mantığı içinde dönüştürülerek yeniden ele alınması söz konusudur.

Bu dönüşüm, çalışmada üç ana hat üzerinden izlenmiştir. İlk olarak, Kant'ın sentetik *a priori* ve kesinlik merkezli bilgi anlayışının Peirce'te yanılabilirlik ve araştırma merkezli bir bilgi anlayışına dönüştüğü görülmüştür. İkinci olarak, Kantçı düalizmler, Peirce'ün süreklilik ilkesi çerçevesinde yeniden yorumlanmış; teori ile pratik, düşünce ile deneyim ve metafizik ile araştırma arasındaki ilişkiler daha bütünlüklü bir zeminde ele alınmıştır. Üçüncü olarak ise, Kant'ın reflektif yargı, özgür oyun ve yaratıcılık bağlamında açtığı problem alanının, Peirce'te *musement* ve yaratıcı çıkarım üzerinden farklı bir epistemik işleve kavuştuğu gösterilmeye çalışılmıştır.

⁹⁶ Kant, *Yargı Yetisinin Eleştirisi*, 24.

Bu nedenle Peirce'ün Kant'a müdahalesi, yalnızca bazı kavramların yerini başka kavramların alması şeklinde anlaşılmalıdır. Asıl önemli olan, bilgi, deneyim, araştırma ve yaratıcılık arasındaki ilişkinin farklı bir düşünme mantığı içinde yeniden düzenlenmesidir. Bu yönüyle Peirce, Kant'ın eleştirel mirasını basitçe aşan ya da geride bırakan bir düşünür değil; onu deneyim ve araştırma merkezli bir doğrultuda dönüştürerek yeniden kuran bir figür olarak değerlendirilebilir. Böyle bir okuma, Peirce-Kant ilişkisini reddiye ile devamlılık arasına sıkışmış bir ikilikten çıkarıp, felsefe tarihindeki üretken dönüşüm örneklerinden biri olarak düşünmeyi mümkün kılar.

Bu yönüyle Peirce'ün Kant ile kurduğu dönüştürücü ilişki, deneyim, araştırma, yaratıcılık ve süreklilik ekseninde şekillenecek daha geniş pragmatist yönelimin bazı temel çizgilerini de görünür kılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Albayrak, Mehmet. "Yaşam ve Reflektif Yargı Bağlamında Kant'ın Transendental Kavramını Yeniden Düşünmek". *Felsefe Arkivi* 62 (2025): 96-107. Erişim Tarihi: Temmuz 31, 2025. doi.org/10.26650/arcp.1576863.
- Apel, Karl Otto. "From Kant To Peirce: The Semiotical Transformation of Transcendental Logic" *Proceedings of the Third International Kant Congress* içinde, editör Lewis White Beck. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company, 1972.
- Burch, Robert. "Charles Sanders Peirce". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Summer 2024 Edition* içinde, editör Edward N. Zalta ve Uri Nodelman. 03 Eylül 2025. <https://plato.stanford.edu/entries/peirce/#toc>.
- Burch, Robert. "Peirce's View of the Relationship Between His Own Work and German Idealism". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy, Summer 2024 Edition* içinde, editör Edward N. Zalta ve Uri Nodelman. 14 Kasım 2024. <https://plato.stanford.edu/entries/peirce/self-contextualization.html>.
- Christensen, C. B. "Peirce's Transformation of Kant". *The Review of Metaphysics* 48, no 1 (1994): 91-120.
- Cooke, Elizabeth F. "Peirce on Musement: The Limits of Purpose and the Importance of Noticing". *European Journal of Pragmatism and American Philosophy* 10 (2018): 140-57. Erişim Tarihi: Aralık 22, 2023. <https://doi.org/10.4000/ejpap.1370>.
- Davis, William H. *Peirce's Epistemology*. The Hague: Martinus Nijhoff, 1972.
- Dewey, John. "The Pragmatism of Peirce". *The Journal of Philosophy, Psychology and Scientific Methods* 13, no 26 (1916): 709-715. Erişim Tarihi: Mart 12, 2025. doi.org/10.2307/2012320.
- Feibleman, James. "Peirce's Use of Kant". *Journal of Philosophy* 42, no 14 (1945): 365-77. Erişim Tarihi, Haziran 25, 2025 <https://doi.org/10.2307/2019193>.
- Gava, Gabriele. "The Fallibilism of Kant's Architectonic". *Pragmatism, Kant, and Transcendental Philosophy* içinde, editör Gabriele Gava ve Robert Stern.46-66. New York: Routledge, 2016.

Haack, Susan. "The Legitimacy of Metaphysics: Kant's Legacy to Peirce, and Peirce's to Philosophy Today". *Philosophical Topics* 36, no 1 (2008): 97-110. Erişim Tarihi: Eylül 4, 2025. <https://www.jstor.org/stable/43154519>

Hensoldt, Agnieszka. "Kant and Pragmatists: On the Supremacy of Practice over Theory". *Pragmatist Kant—Pragmatism, Kant, and Kantianism in the Twenty-first Century* içinde, editör Krzysztof Skowroński ve Sami Pihlström, 98-115. Helsinki: Nordic Pragmatism Network, 2019. Erişim Tarihi: Kasım 17, 2023. <https://nordprag.org/nordic-studies-in-pragmatism/pragmatist-kant/>.

Houser, Nathan. "Introduction". *The Essential Peirce: Selected Philosophical Writings* içinde, c. 1, editör Nathan Houser, xix- xli. Bloomington: Indiana University Press, 1992.

İnönü, Nazlı. "Çevirmenin Sunuşu: Charles Sanders Peirce ve Felsefenin İlkeleri". *Felsefenin İlkeleri* içinde, 1. Baskı, çeviren Nazlı İnönü. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2023.

48

İnönü, Nazlı. "Yeni Bir Çıkarım Türü: Geriçıkırım". Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2006.

James, William. "The Pragmatic Method". *The Journal of Philosophy, Psychology and Scientific Methods* 1, no 25 (1904): 673-87. Erişim Tarihi, Temmuz 12, 2025. <https://doi.org/10.2307/2012198>.

Kaag, John. "Continuity and Inheritance: Kant's Critique of Judgment and the Work of C.S. Peirce". *Transactions of the Charles S. Peirce Society* 41, no 3 (2005): 515-40. Erişim Tarihi: Nisan 25, 2025. <https://www.jstor.org/stable/40321043>

Kant, Immanuel. *Arı Usun Eleştirisi*. 3. Baskı. Çeviren Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea Yayınevi, 2010.

Kant, Immanuel. *Critique of Practical Reason*. Revised edition. Editör Andrews Reath. Çeviren Mary Gregor. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.

Kant, Immanuel. *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafizığe Prolegomena*. 4. Baskı. Çeviren Ioanna Kuçuradi ve Yusuf Örnek. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2000.

- Kant, Immanuel. *Groundwork of the Metaphysics of Morals*. Çeviren Jens Timmermann ve Mary Gregor. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
- Kant, Immanuel. *Yargı Yetisinin Eleştirisi*. 2. Baskı. Çeviren Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea Yayınevi, 2011.
- Maddalena, Giovanni. "The Three Waves of Italian Reception of Peirce". *European Journal of Pragmatism and American Philosophy* VI (2014): 9-14.
- Misak, Cheryl. "Charles Sanders Peirce". İçinde *The Cambridge Companion to Peirce*, editör Cheryl Misak, 1-26. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Peirce, Charles S. *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*. C. 1-8, editör Charles Hartshorne ve Paul Weiss. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1931-1958.
- Peirce, Charles S. *Philosophical Writings of Peirce*. Editör Justus Buchler. New York: Dover Publications, 1955.
- Peirce, Charles S. *Reasoning and the Logic of Things: The Cambridge Conferences Lectures of 1898*. Editör Kenneth Laine Ketner ve Hilary Putnam. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1992.
- Peirce, Charles S. *The Essential Peirce: Selected Philosophical Writings*. C. 1, editör Nathan Houser. Bloomington: Indiana University Press, 1992.
- Peirce, Charles S. *The Essential Peirce: Selected Philosophical Writings*. C. 2, editör Nathan Houser. Bloomington: Indiana University Press, 1998.
- Peirce, Charles S. "ANeglected Argument for the Reality of God". *The Essential Peirce: Selected Philosophical Writings* içinde, c. 2, editör Nathan Houser, 435-463. Bloomington: Indiana University Press, 1998.
- Rorty, Richard. *Consequences of Pragmatism*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1982.
- Shook, John R. *Pragmatizm*. 1. Baskı. Çeviren Celal Türer. Ankara: Fol Kitap, 2021.
- Türer, Celal. "Charles S. Peirce'ün Epistemolojisi". *Bilimname* 2 (2003): 23-52.

KANT'I AŞMAK YERİNE DÖNÜŞTÜRMEK: PEIRCE'ÜN FELSEFİ HAMLESİ
TRANSFORMING RATHER THAN SURPASSING KANT: PEIRCE'S PHILOSOPHICAL MOVE
Ramazan YILMAZ

Türer, Celal, ve Hatice Kırmacı. "Gerçekliğin İkamet Alanı Olarak Deneyim: Charles Sanders Peirce Felsefesi". *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 28 (2019): 275-92.

Wheeler, Kathleen M. *Romantizm, Pragmatizm ve Dekonstrüksiyon*. Çeviren Hüsamet Arslan. İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2011.

Wilson, Aaron Bruce. "Peirce and the A Priori". *Transactions of the Charles S. Peirce Society* 51- 2 (2015): 201-24. Erişim Tarihi: Ağustos 26, 2025. <https://doi.org/10.2979/trancharpeirsoc.51.2.201>.